

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA EKSEN KAYMASI MI?

Şaban KARDAŞ*

Özet

Türkiye son dönemde Ortadoğu’da artan bir şekilde belirleyici bir rol üstlenmeye başlamıştır. Türkiye’nin Ortadoğu politikası ve dış ilişkilerindeki çeşitlenme uluslararası siyasetteki genel bölgeselleşme trendleri ekseninde düşünüldüğünde doğal karşılanılması gerekirken, giderek Türk dış politikasının yönünün sorgulandığı görülmektedir. Yapılan tartışmalarda Türkiye’nin son dönemdeki girişimleriyle dış politikasının önceliklerinin değiştiği yönündeki argümanlar ve tartışmanın ‘eksen kayması’ gibi ideolojik ve kimlik çağrışımları olan kavramlar üzerinden yürütülmesi, Ortadoğu politikasının yapımında mevcut siyasi kadronun ideolojik kimliğinin rol oynadığı varsayımına dayanmaktadır. Bu tespitten hareketle, bu çalışmanın amacı Türkiye’nin Ortadoğu politikasına ilişkin şu sorulara cevap aramaktır: son dönemdeki dış politika yapımını belirleyen bir stratejik kimlik mevcut mudur ve Ortadoğu politikasının yapımında bu kimlik ne ölçüde rol oynamaktadır? Bu çalışmada, AK Parti’nin dış politikasını, iç politikasını da şekillendiren, tekil bir ideolojik kimlikle açıklamanın yanlış olduğu vurgulanacaktır. Aksine, AK Parti dış politikasının Realpolitik ve idealist öğelerin iç içe geçmesinden oluşan ve jeopolitik ve jeokültürel yaklaşımlardan beslenen nev-i şahsına münhasır bir stratejik kimliğe dayandığı tezi ileri sürülecektir. Bu bağlamda, eksen kayması tartışmasının bu denli yoğunluk kazanması, jeokültürel öğelerin artan ağırlığının da bir yansıması olarak görülmelidir. Sonuç olarak, eksen kayması tartışmasında dillendirilen bazı argümanlar yapıcı olmaktan uzak ve maksatsız olsa da, bu çalışma, hükümetin yapması gerekenin bu tartışmalara yapıcı şekilde angaje olarak, bunları dış politikanın gidişatına dönük özeleştirici fırsatına döndürmek olduğunu vurgular.

Anahtar Kelimeler: Eksen Kayması, Stratejik Derinlik, Jeopolitik, Jeokültür, Çıkar Alanı, Ortadoğu, Türk Dış Politikası.

A SHIFT OF AXIS IN TURKISH FOREIGN POLICY?

Absract

Turkey increasingly started to play a decisive role in Middle Eastern affairs. Although Turkey’s Middle East policy and diversification of its external relations are in line with the broader trends towards regionalization in world politics, this development has raised questions pertaining to Turkey’s foreign policy orientation. In the ongoing debate, some argue that Turkey’s recent regional initiatives have altered its traditional

* Yrd. Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Akademik ORTA DOĞU, Cilt 5, Sayı 2, 2011

foreign policy priorities; hence, they reflect a 'shift of axis.' The use of such ideological and identity-based language is predicated on the assumption that the current ruling elite's identity shapes the making of Turkish foreign policy. Thus, this study seeks to answer the following questions: Is there a strategic identity that undergirds the current government's foreign policy?; and to what extent does identity shape Turkey's Middle East policy? This study puts forth the thesis that it will be misleading to explain the AK Party's domestic and foreign policies with reference to a single ideological identity. Rather, the AK Parti's foreign policy is based on a unique strategic identity which combines idealist and Realpolitik elements, and has both geopolitical and geocultural dimensions. In that sense, the intensification of the 'shift of axis' debate might indicate the growing weight of geocultural elements in the making of Turkish foreign policy. In conclusion, it is underlined that although some advocates of the 'shift of axis' argument might merely seek to discredit the government, the government should not dismiss this debate altogether. Rather, it should engage this debate constructively and turn it into an opportunity for self-reflection on recent Turkish foreign policy.

Keywords: *Shift of Axis, Strategic Depth, Geopolitics, Geoculture, Sphere of Interest, Middle East, Turkish Foreign Policy.*

Giriş

Türk dış politikasında yaşanan değişimlerin en dikkat çekenini, gittikçe belirginleşen Ortadoğu'ya dönük angajmanlardır. Türkiye Irak'ta Amerikan işgali sonrası süreçte belirleyici bir rol oynama arayışına girmiş, ülkenin bütün halinde varlığını sürdürebilmesi ve topyekün bir iç savaşın önlenmesi yönünde bölgesel odaklı çözümler üretebilmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Suriye'nin dış dünyaya entegrasyonunu sağlamayı önceleyen Türkiye, bu kapsamda giriştiği yakınlaşmayı, Ankara-Şam ikili ilişkilerini de normalleştirecek bir fırsata dönüştürmüştür. Türkiye, Suriye ve Irak'la geliştirilen diyalogu itici bir güce dönüştürüp, diğer Arap ülkelerini de içine alacak şekilde Ortadoğu'da bölgesel ekonomik entegrasyon alanının oluşumuna doğru evrilecek bir sürecin de önünü açmıştır. Ortadoğu'yla artan ekonomik ilişkilerin önemli bir ayağını da geliştirilen ortak enerji projeleri oluşturmuştur. Gerek kendi enerji ihtiyacını karşılamak, gerekse de enerji jeopolitiğinde lider bir rol edinme arayışındaki Türkiye, mevcut petrol ve doğal gaz hatlarına ilaveten yenilerinin inşası arayışına girmiştir. Öte yandan, giderek Arap-İsrail sorununda bir taraf haline gelen Türkiye, ezilen Filistinlilerin haklarının bölgesel ve uluslararası platformlarda savunuculuğunu üstlenirken, İsrail'le olan ilişkilerinde hızlı bir erozyon yaşamıştır. Aynı şekilde, İran'ın nükleer sorununa ilişkin krizde Türkiye aktif bir şekilde müdahil olmuş ve ABD öncülüğünde Batılı güçlerce tercih edilen yaptırımlara dayalı yol haritasının hilafına, diplomatik araçları öne çıkaran alternatif bir yaklaşımı savunmuştur. Türkiye'nin kendi önceliklerini bağımsız bir şekilde belirlemeye yaptığı vurgu, Batılı müttefiklerinden bağımsız hareket edişi ve bu önceliklerini hayata geçirme noktasında gerektiğinde müttefikleriyle ihtilaftan

kaçınmaması belki de tüm bu girişimlerin en belirgin ortak noktası olarak görülebilir.

Ortadoğu politikasında göze batan diğer önemli bir boyut, bu ‘açılım’ların öznesi ve nedenleri sorusu etrafında şekillenmektedir. Son dönemde yaşanan bu dönüşüm, genelde iktidar partisi Adalet ve Kalkınma Partisinin (AK Parti) dış politika tercihleriyle ve özelde de partinin muhafazakârlık veya yeni İslamcılık diye adlandırılan kimliğiyle yakından özdeşleştirilmektedir. Bu bağlamda öne çıkan diğer bir faktör ise ‘proaktif’ dış politikanın, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun uluslararası ilişkilere dair görüşleriyle olan yakın ilişkisidir. Davutoğlu’nun akademisyen olduğu dönemde geliştirdiği ve önce başbakan başdanışmanı ve sonrasında da dışişleri bakanı olarak kısmen uygulamaya koyma imkanı bulduğu Türk dış politikasına dair vizyonunun, Türkiye’nin uluslararası bağlantılarının yeniden tanımlandığı sürecin ana belirleyicisi olduğu konusunda genel bir uzlaşının varlığının da altını çizmek gerekir.

Ortadoğu odaklı gelişmelerin Türk dış politikasının gündeminde yer edinmesi, belli isimlerin, belli bir partinin ve yeni bir dış politika vizyonunun ürünü olarak görüldüğü ölçüde de, bu süreç Türk dış politikasının temel hedeflerinin ve yönünün nasıl tanımlandığına dair tartışmaları da tetiklemektedir. Dışarıda Batılı siyasi çevrelerce, Türkiye’yi takip eden siyasi analistlerce ve özellikle de İsrail yanlısı olarak adlandırılabilir düşüncelerle kuruluşlarınca başlatılan ve ‘eksen kayması mı?’ sorusu etrafında yürütülegelen yön tartışması, zamanla içerde de Başbakan Tayyip Erdoğan ve emekli büyükelçiler – ‘monşerler’- arasındaki atışmalarda kendini hissettirdiği gibi giderek gündemi belirlemiştir.

Türkiye’nin Ortadoğu politikası ve dış ilişkilerindeki çeşitlenme uluslararası siyasetteki genel bölgeselleşme trendleri ekseninde düşünüldüğünde gayet doğal karşılanması gerekirken, giderek Türk dış politikasının yönünün sorgulanışı bir anomali olarak durmaktadır. Bu tartışmanın ‘eksen kayması’ gibi ideolojik ve kimlik çağrışımları olan kavramlar üzerinden yürütülmesi ise ayrıca açıklanmayı gerektirmektedir. Kanaatimizce, Türkiye’nin son dönemdeki girişimleriyle dış politikasının önceliklerinin değiştiği yönündeki argümanlar, Ortadoğu politikasının yapımında mevcut siyasi kadronun ideolojik kimliğinin rol oynadığı varsayımına dayanmaktadır.¹

Bu tespitten hareketle, bu çalışmanın amacı Türkiye’nin Ortadoğu politikasına ilişkin şu sorulara cevap aramaktır: son dönemdeki dış politika yapımını belirleyen bir dış politika kimliği mevcut mudur ve Ortadoğu politikasının yapımında bu kimlik ne ölçüde rol oynamaktadır? Bu çalışmada, AK Parti’nin dış politikasını, iç politikasını da şekillendiren, tekil bir ideolojik kimlikle açıkla-

¹ Son dönemdeki Türk dış politikası eleştirilerinin bu şekilde Ahmet Davutoğlu üzerinden ‘kişiselleştirilmesi’ne verilen bir cevap için, bkz. İbrahim Kalın, “Is Davutoğlu’s Vision Failing?” *Today’s Zaman*, 22 Temmuz 2010.

manın yanlış olduğu ileri sürülecektir. Aksine, AK Parti dış politikasının *Realpolitik* ve idealist öğelerin iç içe geçmesinden oluşan nev-i şahsına münhasır bir stratejik kimliğe dayandığı tezi ileri sürülecektir. Bu tezin önemi şurada yatmaktadır. AK Parti dış politika yapıcılarının jeopolitik ve jeokültürel yaklaşımlar arasında kurdukları denge, Ortadoğu’da Türkiye’nin rolüne verilecek tepkileri de belirlemektedir. Bu bağlamda, eksen kayması tartışmasının bu denli yoğunluk kazanması, jeokültürel öğelerin artan ağırlığının da bir yansıması olarak görülmelidir.

Öncelikle, Türk dış politikasında yaşanan aktivizmi tanımlamaya dönük tartışmalara bakılacak ve bölgesel güç kavramı üzerinden bir okuma sunulacaktır. Daha sonra, eksen kayması tartışması kısaca özetlenerek, AK Parti’nin dış politikasını belirleyen stratejik kimlik içerisinde ideolojik vurgunun oynadığı rolün sınırları çizilecektir. Makalenin geri kalan kısmında, ‘çıkar alanı’ kavramını önerilerek, buna dayalı bir bölgesel politikanın Türkiye’nin Ortadoğu politikasının sürdürülebilmesi için realist bir çerçeve sunduğu tezi işlenecektir. Sonuç kısmında ise ‘eksen tartışması’na geri dönülerek, bu tartışmada hükümetin takip ettiği eleştirilere kulak tıkayan tavrın yerine, yapıcı ve özeleştiriyi öncelleyen bir tavır geliştirmesinin gereği vurgulanacaktır.

Türk dış politikasındaki aktivizmi anlamlandırmak: Bölgesel güç olarak Türkiye

Türk liderlerinin katıldığı uluslararası toplantılar, gerçekleştirdikleri dış ziyaretler veya Türkiye’nin bizzat misafir ettiği yabancı liderler veya organize ettiği toplantılara bakıldığında ortaya çıkan diplomatik trafik Türk dış politikasındaki artan dinamizmi açıkça ortaya koymaktadır. Bunların içerisinde Ortadoğu’ya dönük angajmanlar olduğu kadar, diğer bölgelerin de giderek dış politika gündeminde ağırlık kazandığı da bir gerçektir. Türk dış politikasının yeni bir aktivizm döneminden geçtiği üzerinde genel bir uzlaşma olmasına rağmen, bu yoğun dış politika gündeminin içeriğini ve sınırlarını tanımlama noktasında ciddi görüş farklılıkları mevcuttur. Türk dış politikasına yapılandırılmaya çalışılan etiketlerdeki çeşitlilik bu tanımlamanın zorluğunu yansıtmaya açısından anlamlıdır.²

Pek yaygın kabul görmemesine rağmen tartışmalarda en fazla öne çıkan “yeni-Osmanlılık” tabiri, kavramın ideolojik yansımaları ile de dikkat çekmektedir, zira Türkiye’nin Osmanlı coğrafyasında fütühatçı veya emperyal politikalar takip ettiği vurgusunu içinde barındırmaktadır. Osmanlı mirasının nasıl okunduğuna bağlı olarak da bazılarınca bu Türkiye’nin nüfuz alanı yaratmaya çalıştığı bir seküler politika görülürken, diğerleri ise bu tabiri derinde yatan İslamcı bir gündemin varlığına vurgu yapmak için kullanmaktadırlar.

² Bu kavramların güzel bir derlemesi için, bkz. Cengiz Çandar, *Turkey’s “Soft Power” Strategy: A New Vision for a Multi-polar World*, SETA Policy Brief, No.38, Aralık 2009.

Bazı davranış ve sözleriyle Davutoğlu ve diğer AK Parti liderleri bu türden argümanları kullananlara malzeme sunmaktan da geri durmamaktadırlar. Mesela, Davutoğlu'nun bir gün Mescid'i Aksa'da namaz kılacağız şeklindeki sözleri³ bu yönde tartışmaları ateşlemiş, Davutoğlu bu ifadelerindeki asıl kastedilenin ne olduğunu net bir şekilde ifade edebilmek için çaba sarfetmek zorunda kalmıştır.⁴ Türkiye'nin özellikle doğusunda proaktif politikalar izlemesini ve liderlik rolü üstlenmesini gerekli kılan tarihi ve coğrafi zorunluluklara yaptıkları vurgu, özellikle Davutoğlu'nun 'düzen kurucu' kavramsallaştırmasıyla zirveye ulaşmıştır. Buna rağmen, Davutoğlu ve diğer AK Parti liderleri yeni- Osmanlı tabirini reddetmekte ve hatta bu kavramların ortaya atılışını pek de iyi niyetli olarak karşılamamaktadırlar.⁵ Bunların yerine, komşularla sıfır problem, sınırsız işbirliği gibi daha tartışmasız ifadeleri tercih etmektedirler.

Bunun ötesinde Türkiye'nin yeni rolünü tanımlarken ideolojik yansımalarından uzak, nötr ve genel geçer tabirler de kullanılmaktadır. Mesela, ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton Türkiye'yi yükselen yedi global güç arasında saymıştı. Yine bazı gözlemciler zaman zaman Türkiye'yi bölgesel süper güç veya bölgelerarası güç şeklinde adlandırmaktadırlar. Bu kavramsallaştırmalardaki ortak nokta ise Türkiye'nin rolünü içinde bulunduğu dar bölgesel çerçevenin dışına taşıyıp, daha global ölçekte tanımlama kaygısıdır. Özellikle Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'ne daimi olmayan üye olarak seçilmesinin de verdiği ivme ile, Türk liderlerinin de Türkiye'yi global bir oyuncu gibi görme eğilimi sergilediklerini görüyoruz. Türk diplomatlarının diğer uluslararası örgütlerde üstlendikleri yönetici düzeyindeki görevler de bu vurgunun daha belirgin şekilde yapılmasını sağlamaktadır. Davutoğlu'nun Büyükelçiler Konferansında Türk diplomasisi için tüm yerküreyi hedef gösterdiği konuşması bu anlamda önemlidir.⁶ Bunun akabinde bu global rolün gereklerini taşıyacak şekilde Türk hariciye teşkilatının yeniden yapılanmasına dönük adımlar atıldığını da bu bağlamda vurgulamak yerinde olacaktır. Yine benzer saiklerle Başbakan Erdoğan 'Türkiye küresel rol üstleniyor' vurgusunu geliştirilen yoğun diplomatik girişimleri desteklemek için yapmış ve bu yönde Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü adı altında yeni bir birim de oluşturmuştur.⁷

Türk dış politikasına daha şüpheci yaklaşanlar ise bu iddialı vizyonu sorunlu bulmaktadır. Amerikalı önde gelen analistlere göre "Türkiye, hükümetinin deklare ettiği global oyuncu olmak bir yana, daha bölgesel bir oyuncu bile

³ Aslı Aydıntaşbaş, "Davutoğlu: 'Bir Gün Mescid-i Aksa'da Namaz Kılacağız," *Milliyet*, 14 Haziran 2010.

⁴ "Evet, Doğu Kütüs'te Bir Gün Namaz Kılacağız," *Hürriyet*, 10 Temmuz 2010.

⁵ "İyi Niyet Görmüyorum", *Anadolu Ajansı*, 9 Aralık 2009.

⁶ "Davutoğlu: Hattı Diplomasi Yoktur Sathı Diplomasi Vardır, Sath İse Tüm Dünyadır", *Radikal*, 5 Ocak 2010.

⁷ "Türkiye Küresel Rol Üstleniyor", *Sabah*, 28 Mayıs 2010.

olamadı.”⁸ Bu türden eleştirilere cevap verdiği bir programda, Davutoğlu kendi pozisyonunun haklılığında ısrar etmiştir. Hedefleri yüksek tuttuğu eleştirisine karşı çıkararak, AK Parti’nin proaktif politikalarının Türkiye’nin kendine özgüvenini güçlendireceğini ve bu sayede Türkiye’nin gündeminin iç meselelerce esir alınmasının önüne geçileceğini iddia etmektedir. Türkiye’yi ‘bölge-üstü’ bir güç olarak tanımladıktan sonra, “inşallah global güç de olacağız” diye eklemiştir.⁹

Tüm bu farklı kavramsallaştırmaların arkasında yatan ise Türkiye’nin dar anlamıyla ulus-devlet sınırları ve yakın çevresinde minimalist politikalar takip etmenin ötesine geçip, sınırlarının ötesinde girdiği rol arayışına anlam verebilme kaygısıdır. Türkiye’yi global bir oyuncu olarak tanımlamak yanıltıcı olabilir. Fakat, Türkiye, mevcut güç profiliyle, halihazırda bölgesel bir güçtür. Dolayısıyla, hem akademik tartışmalarda Türkiye’nin Ortadoğu’daki girişimlerinin bölgesel bir perspektiften ele alınması, hem de politika yapıcılarca Türkiye’nin dış politika vizyonunun bölgesel ölçekli tanımlanması sağlıklı olacaktır. Türkiye bölgesel güçlerin pek çok özelliğini taşımaktadır.¹⁰ Türkiye’nin attığı adımlar, parçası olduğu Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslar ve Karadeniz gibi bölgesel sistemlerdeki güvenlik ilişkilerinin temel belirleyicilerinden biridir. Ayrıca, Türkiye bu bölgesel sistemlerde güvenlik yönetişimine dönük önemli sorumluluklar üstlenmiştir ve sert ve yumuşak güç unsurlarıyla bu yönde iddialıdır. Öte yandan, bölgesel güvenlik dinamiklerini etkilemesinin yanı sıra, global güçlerin bölgeye erişimlerini engelleme kapasitesine de sahiptir.

Bölgeselleşme trendleri perspektifinden Türkiye’ye bakmak

Türk dış politikasında bölgesel boyuta yapılan vurgu ve Türkiye’nin ‘bölgesel güç’ refleksi ile hareket etmesi AK Parti dönemine de özgü değildir. Soğuk Savaş’ın sona ermesi sonrasında Türkiye, karşısına çıkan yeni fırsat alanlarında etkisini arttırmak amacıyla proaktif bir bölgesel politika geliştirmişti. Zaman zaman yaşanan gelgitlere rağmen bu bölgesel vurgu devam etmiştir ve Ortadoğu’ya dönük açılımlar bu bağlama oturtulduğunda daha sağlıklı bir şekilde anlaşılabilir.

AK Parti’nin Türk dış politikasında bölgesel boyuta yaptığı vurgunun bu denli ön plana çıkmasının bir önemli nedeni, Türk iç siyasetinde yaşanan köklü değişimlerdir. Türkiye 1990’larda özellikle Orta Asya ve Balkanlara dönük

⁸ Morton Abramowitz and Henri J. Barkey, "Turkey's Transformers: The AKP Sees Big", *Foreign Affairs*, Cilt 88, No 6, 2009, s. 118.

⁹ Bkz. Davutoğlu’nun *Kanal 24*’de katıldığı tartışma programı. 7 Ocak 2010.

¹⁰ Burda kullanıldığı anlamıyla ‘bölgesel güç’ kavramı için, bkz. Mohammed Ayoob, "From Regional System to Regional Society: Exploring Key Variables in the Construction of Regional Order", *Australian Journal of International Affairs*, Cilt 53, No 3, 1999, ss. 247-60; Barry Buzan and Ole Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

politikalarıyla yakın çevresinde bir nüfuz alanı yaratmaya dönük pek çok iddialı girişimde bulunmuş olsa da, bu vizyonu hayata geçirmekte zorluklarla karşılaşmıştı. Bu bölgelerde Türkiye'nin etkinliğini kıran Rusya ve AB gibi diğer aktörlerin oynadığı rolün yanı sıra, Türkiye'nin kendine özgü eksiklikleri de bu durumun ortaya çıkmasının temel nedenlerinden biridir. Bir yandan Türkiye'nin ulusal gücü bu proaktif vizyonu desteklemekten uzakken, öte yandan, Türkiye'nin iç siyasetinde yaşanan dalgalanmalar ve istikrarsızlık da 1990'ların iddialı bölgesel güç söylemini gerçekleştirmesinin önüne set vurmuştur. AK Parti döneminde Türkiye'nin tek parti iktidarında yaşadığı siyasi istikrar bu zayıf iç yapıyı dönüştürmüş ve Türkiye'nin daha etkin bir bölgesel politika yürütmesinin de önünü açmıştır.¹¹

Bunun yanı sıra, Türkiye özelinden uzaklaşıp, uluslararası sistemdeki genel eğilimlere bakıldığında da bölgeselleşmenin en önemli dinamiklerden biri olduğunun altını çizmekte fayda vardır.¹² Öncelikle, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası güvenlikte 'bölge' giderek en geçerli analiz birimi olarak ele alınmaktadır. İki kutuplu yapının sona ermesi ile devletler artan şekilde kendi bölgeleriyle siyasi ve ekonomik işbirliği geliştirmekte, 'bölge' ulusal ve global güvenlik dinamiklerinin analizinde ön plana çıkmaktadır. Sayıları giderek artan bölgesel işbirliği mekanizmaları veya bölgesel örgütler, bölgesel düzeyde yoğunlaşan etkileşimleri vurgulaması açısından önemlidir.¹³ İkinci olarak, güç profilleri itibarıyla kendi bölgelerinde öncü konumda olan bazı 'bölgesel güç'lerin dünya siyasetindeki rolüne artan bir ilginin olduğu da aşîkârdır. Özellikle Amerikan-sonrası dünyanın tartışıldığı bir dönemde Çin, Rusya, Hindistan, Brezilya, Nijerya, Endonezya gibi bölgesel güçlerin dünya siyasetinde ön plana çıktığını ve kendi bölgelerindeki ekonomik ve güvenlik ilişkilerinde belirleyici hale geldiklerini görüyoruz.¹⁴ Bu iki süreci de destekleyen diğer bir mega-trend ise dünya ekonomisinin giderek batı-merkezli yapısından sıyrılıp, Asya'ya doğru kaymasıdır.

Türk dış politikasına bölgesel yaklaşım ve 'kimlik' tartışmaları

Türkiye'nin ekonomik ve güvenlik ilişkilerindeki bölgeselleşme girişimleri aslında global düzeydeki trendlerle ve Türkiye'nin kendi dinamikleriyle uyumlu olsa da, Türkiye'nin Ortadoğu'ya dönük açılımı kimlik eksenli tartış-

¹¹ Devletin gücünün genişlemesinin aktif bir dış politikayı beraberinde getirdiği yönündeki realist bir argüman için, bkz. Fareed Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1999.

¹² David A. Lake and Patrick M. Morgan, der., *Regional Orders: Building Security in a New World*, University Park, Penn State University Press, 1997; Amitav Acharya, "The Emerging Regional Architecture of World Politics", *World Politics*, Cilt 59, No 4, 2007, ss..629-52.

¹³ Louise Fawcett and Andrew Hurrell, der., *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*, Oxford, Oxford University Press, 1995.

¹⁴ Daniel Flesher, der., *Regional Leadership in the Global System: Ideas, Interests and Strategies of Regional Powers*, Aldershot, Ashgate, 2010.

maları ilginç bir biçimde tetikleemektedir. Bunu doğuran bir neden, AK Parti iktidarının Türk dünyası ve Balkanları uzun süre göz ardı etmesine rağmen Ortadoğu'ya görece olarak daha belirgin bir ilgi göstermesi olabilir. Fakat bunun ötesinde Arap veya İslam dünyası ile ilişkilerinin Türkiye'nin iç kimlik tartışmalarıyla olan doğrudan bağı, belki de AK Parti'nin Ortadoğu politikasını tartışılır kılan en önemli nedendir. Cumhuriyet dönemi dış politikasında Ortadoğu'ya dönük sergilenen uzak durma tavrı, kısmen de ideolojik eksenli olmuş ve yeni dönemin Osmanlı geçmişinden ve İslami köklerinden kopuşunu da vurgulamıştır. Soğuk Savaş döneminde blok politikası üzerinden şekillenen Türk dış politikasıyla Türkiye'nin transatlantik güvenlik yapıları içerisindeki yeri pekiştirilirken, ekseninin Batı'ya dönük olduğu şeklindeki bir algılama da kanıksanmıştır. Böylesi bir arka plan nedeniyle, Türkiye'nin Ortadoğu'yla ilişkilerini geliştirmeye çalışan iktidarların, özellikle 1980'ler sonrası dönemde, kimlik tartışmalarının hedefi haline geldiklerini ve Batıya bağlılıklarının sorgulandığını görmekteyiz.¹⁵

AK Parti döneminde Ortadoğu siyasetine Türkiye'nin müdahil olmasıyla benzeri sorgulamaların yeniden canlanması, bir anlamda süreklilik arz etmektedir. Aslında, sadece Ortadoğu'ya dönük açılımlarda değil, 1990'lardaki bölgesel vurgunun arttığı dönemde de kimlik tartışması alevlenmişti. Türkiye'nin Yeni-Osmanlılık tartışmasıyla ilk defa karşılaşması, Yugoslavya'nın dağılması sonrası Balkanlar'daki gelişmelerde aktif bir şekilde yer almasıyla olmuştu.¹⁶ Benzer şekilde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dağılışı sonrası Orta Asya ve Kafkaslarda genişletilmiş rol arayışı, pan-Turanizm tartışmasını tetiklemişti. Bu örnekler, Türkiye'nin ulusal kimliğini oluşturan farklı öğelerin ve içerdeki farklı ideolojik pozisyonları savunan grupların değişik bölgelerle özdeşleştirilmesini göstermesi açısından önemlidir. Bizim tartışmamız açısından asıl önemli husus şöyle ifade edilebilir. Belli bölgelerle girilen ilişkiler, Türkiye'nin Batı yanlısı yönelimini de kolaylaştıran homojen ulus devlet kimliğini bırakıp, etnik ve dini alt kimliklere mi döndüğü ve Türk dış politikasının dar grup ideolojilerince mi belirlendiği sorularını doğurmaktadır.

Ortadoğu'da artan angajman: Eksen kayması mı?

Ortadoğu örneğinde, Türk dış politikasına eleştirel bakan çevreler atılan bazı adımları sorunlu bulmakta, doğuya yönelimin pek de masum, sıradan bir bölgeselleşme girişimi olarak addedilemeyeceğini ileri sürmektedirler.¹⁷ Bir

¹⁵ Bu konunun detaylı bir analizi için, bkz. Meliha Benli Altunışık, "Worldviews and Turkish Foreign Policy in the Middle East", *New Perspectives on Turkey*, No 40, 2009, ss. 171-94.

¹⁶ İhsan D. Dağı, Şaban H. Çalış, and Ramazan Gözen, der., *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik, Liberte* Yayınları, 2001.

¹⁷ Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies*, Cilt 9, No 1, 2008, ss. 3-20.; Burhanettin Duran, "Türk Dış Politikası Ortadoğululaşıyor Mu?", Kemal İnat, Muhittin Ataman, and Burhanettin Duran (der.),

yandan, şüpheciler aynı dönemde Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde yaşanan sorunların altını çizmektedirler. Onların argümanlarını destekler şekilde, Türk-Amerikan ilişkileri özellikle Irak savaşı sonrasında hızla kötüleşip kopmanın eşiğine gelirken, Türkiye'nin AB üyeliği sürecindeki tıkanmanın da bir türlü aşılamadığı ve hatta NATO'ya bağlılığının bile sorgulandığı bazı krizlerin zaman zaman patlak verdiği gözlemlenmektedir. Öte yandan, şüpheciler Ortadoğu'da alınan bazı inisiyatiflerin ise doğrudan ideolojik kökenlere dayandığını ve ancak hükümetin 'İslamcılığı' ile açıklanabileceğini ileri sürmektedirler. Bu nedenle, son dönemdeki gelişmelerle, özellikle İran ve Filistin örneğinde gözlemlendiği şekliyle, Türkiye'nin dış politikada geleneksel ekseninden uzaklaştığı ve Ortadoğu'ya doğru hızla kaydığı tezi bu çevrelerce işlenmektedir.

Hükümet çevreleri ise yeni girişimlerle, Batı'ya dönük tek yönlü dış politikanın yarattığı yanlışlıklarının düzeltildiği ve çok-yönlülükle bir nevi normalleşme sürecine girildiğini ileri sürmektedirler.¹⁸ Ayrıca, Türkiye'nin Ortadoğu dışındaki girişimlerini, Afrika'ya, Asya'ya ve Latin Amerika'ya açılımını ve diğer Batılı ve uluslararası örgütlerdeki artan etkinliğini vurgulamaktadırlar. Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinde yaşadığı tıkanmalar konusunda ise, Batı'dan kaynaklı sorunların altını çizmektedirler. Hükümete göre, Türkiye'nin AB üyelik sürecine olan bağlılığına rağmen AB'nin Türkiye'nin önüne koyduğu engeller, veya ABD'nin yanlış politikalarının Türk-Amerikan ilişkilerine verdiği zarar, Batıyla ilişkilerde olduğu ileri sürülen sıkıntıların temel sebebidir. Bunun ötesinde, Türkiye'nin Ortadoğu'daki girişimlerinin Türk dış politikasının Avrupalılaşmasından bağımsız addedilemeyeceği ve bu anlamda Batı'yla ilişkilerini tamamladığını ve Batı'nın da bu bölgedeki hedeflerine hizmet ettiğini de ileri sürmektedirler.

Bölgeselleşme trendleri ekseninde düşünüldüğünde, hükümetin görüşlerine bu tartışmada hak vermek gerektiği söylenebilir. Türkiye'nin kendi güvenliğine yönelik en yakın tehditlerin çevresinden geldiği düşünülürse, Ortadoğu'da ve çevresindeki diğer bölgelerde etkin rol oynamasının objektif nedenleri vardır. Özellikle, ABD politikalarının negatif etkilerinin görüldüğü bir ortamda, Türkiye'nin, Irak ve İran örneğinde görüldüğü üzere, daha yakın bölgesel işbirliği ile bölgesel güvenlik ve istikrarın tesisi yolunda çalışması anlaşılabilir bir davranıştır. PKK tehdidinin hala önemli bir iç istikrarsızlık unsuru olduğu düşünülürse, Türkiye'nin Irak, İran ve Suriye ile daha yakın işbirliği arayışına girişmesi gerçekçi bir adımdır ve özellikle İran ve Suriye'yle varılan uzlaşa Türkiye'nin PKK ile mücadelesinde önemli bir unsur olarak öne çıkmıştır.

Ortadoğu Yıllığı 2008, İstanbul, Küre Yayınları, 2009, ss. 385-402.; Fuat Keyman, *Turkish Foreign Policy in the Era of Global Turmoil*, SETA Policy Brief, No. 39, Aralık 2009., Çandar, a.g.e..

¹⁸ Mesela, bkz. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın USAK'da verdiği "Değişen Dengeler ve Türkiye'nin Artan Önemi" konulu konferans. 26 Şubat 2010. <http://www.usak.org.tr/rapor.asp?id=61>.

Ayrıca, Türkiye'nin kendi ekonomik çıkarları da bu bölgeyle bağların derinleştirilmesini ve dış güçlerce yaratılacak istikrarsızlığın azaltılmasını gerektirir. Ortadoğu'yla geliştirilen yeni ekonomik ve ticari bağlar Türk dış politikasında ekonomik kaygıların ağırlık kazandığı genel eğilimle uyumludur. Trading state olarak da adlandırılan bu yeni anlayışta, ekonomi hem ülkenin refahına doğrudan katkıda bulunması nedeniyle başlı başına bir amaç, hem de daha barışçıl bir bölge oluşturulmasına giden yoldaki fonksiyonu nedeniyle bir araç olarak ele alınmaktadır.¹⁹

Bu sayılan nedenlerin yanı sıra, Ortadoğu kaynaklı sorunların uluslararası siyasette de sürekli gündemi belirlediği hatırlanırsa, Türkiye'nin hemen yanı başında duran böylesi sorunlar yumağı bir bölgeye kaçınılmaz olarak angaje olması daha iyi anlaşılabilir.²⁰ Türkiye'nin coğrafi konumu kendisine pek çok fırsatlar bahsetse de, aynı coğrafya uluslararası gündemin en çetrefilli sorunlarını da içinde barındırmakta ve başta ABD olmak üzere global güçlerin de dahil olduğu karmaşık bir diplomatik ilişkiler ağı sunmaktadır. Mesela, bir dönem ABD'nin 'şer eksenli' diye adlandırdığı üç devletten ikisinin, yani Irak ve İran'ın, Türkiye'yle sınır olduğu hatırlanırsa, global güçlerin bölgeye müdahalesiyle Türkiye bu sorunlu bölgeye istemeyerek de olsa çekilmektedir.

Her ne kadar Ortadoğu ile bağları geliştirme çabası doğal karşılanabilir de, Ortadoğu açılımının kendine özgü yönleri de vardır ve bunlar mevcut iktidarın ideolojik kimliğine indirgenemeyecek, fakat bu kimliğinden de bağımsız olmayan, stratejik kimliğiyle ve Türk dış politikasına ilişkin vizyonu ile ilintilidir. Bu noktada kimliğin dış politika yapımında oynadığı role daha detaylı bakmakta fayda vardır.

Jeopolitik ve jeokültürün kesişiminde AK Parti'nin stratejik kimliği²¹

Yön tartışmasında, AK Parti'nin Ortadoğu politikasına yöneltilen eleştirilerin temel dayanaklarından birisi, bu politikanın AK Parti'nin ideolojik kimliğinin uzantısı olduğu şeklindeki bir varsayımdır. Pek çok yorumcu, AK Parti'nin içerde olduğu kadar, dış politikadaki davranışlarını da belirleyen tekil bir kimliği olduğunu ve bu kimliğin giderek AK Parti'nin 'İslamcı' yönüyle –veya geçmişiyile- belirlendiği varsayımıyla analizlerini yürütmektedirler. Dolayısıyla, AK Parti'nin bir dönem için belki de örtmeyi başardığı fakat hala etkisinden kurtulamadığı 'İslamcı' geçmişinin giderek Türkiye'nin iç siyasetini olduğu

¹⁹ Kemal Kirişçi, "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State", *New Perspectives on Turkey*, No 40, 2009, ss. 29-57.

²⁰ Bu noktaya dikkati çektiği için Soli Özel'e teşekkürlerimi sunarım.

²¹ Bu ve takip eden kısım yazılırken aşağıdaki makaleden de faydalanılmıştır: Şaban Kardeş, "Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles?" *Middle East Policy*, Cilt 16, No1, Bahar 2010, ss.115-136.

kadar dış ilişkilerini de şekillendirdiği bir süreçten geçtiği şeklindeki önermelere sıklıkla rastlanmaktadır.

Bu yaygın kanaatin aksine, AK Parti'nin iç ve dış politikalarını belirleyen tekil bir kimlikten ziyade, dış politikaya dönük *Realpolitik* ve ideolojinin harmanlanmasından oluşan stratejik kimliği üzerinde yoğunlaşmak daha sağlıklı olacaktır. AK Parti'nin dış politika vizyonu ve Türkiye'nin bölgesel güç potansiyeline yaptığı vurgu, ki bu yaygın şekilde Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik* adlı çalışmasıyla özdeşleştirilmektedir, birbirini tamamlayan iki ayağa oturmaktadır: uluslararası ilişkilere daha çok klasik diplomatik çerçevede bakan jeopolitik bir yaklaşım ve Türkiye'ye İslam dünyasının serencamında özel bir liderlik rolü yükleyen jeokültürel yaklaşım.²² AK Parti'nin ideolojik kimliği özellikle bu jeokültürel yaklaşımın bir parçası olarak AK Parti'nin stratejik kimliğinde yerini bulmaktadır; dolayısıyla, Türk dış politikası açıklamasını bütünüyle sabit bir kimliğe indirgemek yanıltıcı olacaktır.

Davutoğlu, jeopolitik kuramlara dayalı açıklamalarında Türkiye'yi merkez-ülke olarak ele alır. Ona göre, Türkiye'nin konumundaki bir devletin sadece reaktif politikalar sürdürmesi kabul edilemez. Kendi güvenliği, etrafındaki bölgelerdeki –havzalardaki- gelişmelerle birebir ilintili olduğu için, Türkiye'nin çıkarlarını ilerletmesi veya hayatta kalabilmesi proaktif politikalar takip ederek etrafındaki siyasi süreçleri şekillendirebilmesinden geçer. Aynı zamanda Türkiye, kendi hinterlandında etkisini arttırabildiği ölçüde diğer güç odaklarına ve global aktörlere karşı da kendi konumunu güçlendirebilecektir. Bu vizyonu hayata geçirmede başvurulacak araçlar açısından bakıldığında ise, özellikle görevde olduğu süredeki uygulamalarında, geleneksel jeopolitik düşüncenin ötesine giden öğelere vurgu da gözden kaçmaz. Yumuşak güç, işbirliğine dayalı güvenlik (cooperative security) ve ekonomik bağımlılık gibi kavramlar gittikçe temel enstrümanlar olarak Türk dış politikası jargonunda yerini edinmiştir.

Davutoğlu'nun bu jeopolitik görüşleri yanı sıra, uluslararası ilişkilere getirdiği ve bu çalışmada jeokültürel yaklaşım diye adlandırılan, kültürel -ya da medeniyet eksenli- okumadan da bahsetmek gerekir.²³ Davutoğlu'nun temel hareket noktalarından birisi, dünya tarihinde medeniyetlerin oynadığı rolü, ve medeniyetlerin oluşum ve evrimlerini anlama kaygısıdır. Davutoğlu'nun *Weltanschauung*unda, İslam medeniyeti şu anki içinde bulunduğu konumdan çıkabilmek için kendisini ekonomi, siyaset, kültür ve eğitim alanlarında radikal

²² Davutoğlu'nun vizyonu hakkında ayrıca bkz. Bülent Aras, *Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy*, SETA Policy Brief, No.32, Mayıs 2009. Jeopolitik ve jeokültür ekseninden Davutoğlu'nun stratejik vizyonunun Türkiye'nin Irak politikasının yapımına etkisi için, bkz. Şaban Kardaş, "Turkey and the Iraqi Crisis: JDP between Identity and Interest", Hakan Yavuz, (der.), *Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Party*, Salt Lake City, University of Utah Press, 2006, ss.306-330.

²³ Davutoğlu ve AKP dış politikasının medeniyet eksenli bir okuması için, bkz. Duran, *a.g.e.*

bir dönüşüme tabi tutmalı ve bu sayede de çağdaş meydan okumalara karşı çözümler üretmelidir. Bu noktada, Türk iç ve dış siyasetinin gelişimi, İslam dünyasının bu dönüşüm sürecine ilintiler ve Türkiye'ye özel bir 'misyon' biçer. Bu misyonun başarıya ulaşması ise Türk siyasi elitlerinin kendi tarihi ve kültürel miraslarıyla barışmaları ve Türkiye'yi, sadece coğrafyaca değil, aynı zamanda kültür, medeniyet ve tarihçe de belirlenen, doğal jeokültürel hinterlandıyla yeniden buluşturmalarıyla mümkün olacaktır. Bu bağlamda, Türkiye jeopolitik anlamda merkez-ülke olarak hareket etmesinin yanı sıra, İslam medeniyetinin yeniden inşası sürecinde de öncü bir rol üstlenecektir.

Jeopolitik ve jeokültür arasındaki ilişki

Bu stratejik kimliğin iki ayağının birbiriyle ilişkisi çok farklı şekillerde tezahür edebilmektedir ve bu anlamda farklı düzeyde destek bulmaktadır. Jeopolitik yaklaşım, Türkiye'nin güç profilini komşu bölgelerde ve uluslararası siyasette yükseltmeyi hedefleyen bir vizyon sunması nedeniyle Türkiye'de ideolojik yelpazenin farklı kesimlerince kabul görebilecek bir çerçeve sunar, ki bu 1990'lar sonrası bölgesel güç kurgulamasının da bir nevi yeniden formülasyonu olarak değerlendirilebilir. Bu anlamıyla da aslında jeopolitik yaklaşım, geniş bir tabana dayanan bir vizyondur ve belli bir ulusal uzlaşmayı yansıttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat, bu stratejik kimliğin jeokültürel boyutunun ise aynı ölçüde yaygın kabul gördüğünü söylemek zordur. Böylesi bir idealist vizyon, AK Parti siyasi elitinin ve Davutoğlu'nun kendine münhasır ideolojisinden bağımsız ele alınamaz. Bu anlamıyla da jeokültürel vizyon, kimlik eksenli kaygıların Türk dış politikasının yapımına etki edişinin kapısını aralar, ve ancak dar grup politikası olarak ele alınması uygun olacaktır.

Öte yandan, bölgeselleşme eksenli teorik tartışmalar açısından bakıldığında, bu iki yaklaşım arasındaki fark şöyle de ortaya konabilir. Jeopolitik yaklaşım, Türkiye'nin etkinlik alanını coğrafi olarak verili ve materyal gerçekliğe dayalı 'bölge'ler üzerinden tanımlarken, jeokültürel yaklaşım, subjektif algılamaya dayalı ve sosyal olarak inşa edilen 'bölge' tanımlarına dayanmaktadır. Bölgeselleşme eğilimlerinin dinamikleri veya bölgelerin oluşumu tartışmalarında, hem realist hem de idealist-inşacı öğeleri öne çıkaran açıklamalar mevcuttur.²⁴ Bu anlamda, Türkiye'nin Ortadoğu'daki güçlenen bölgesel profili ekseninden bakıldığında, bu iki boyutun birlikteliğinin birbirini pekiştirebileceği ve bölgesel bir sistemin ortaya çıkmasını kolaylaştırabileceğini söylemek mümkündür.

Fakat, bu iki yaklaşım uygulamada çoğu zaman birbiriyle örtüştüğünden analitik olarak ayrıştırılmaları güçleşmektedir. Şöyle ki, bu stratejik kimliğin

²⁴ Peter J. Katzenstein, *A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 2005.

hem jeopolitik hem de jeokültürel boyutları Cumhuriyet Türkiye'sinin sınırları dışında proaktif dış politika takip edilmesini salık vermektedir. Bir anlamda Amerika'nın genişleme dönemine damgasını vuran 'manifest destiny' kavram-sallaştırılmasına benzer şekilde, Davutoğlu'nun Türkiye'nin tarihi-kültürel bir sorumluluk altında olduğu şeklindeki normatif önermesi etkin bir bölgesel-uluslararası rol takibini meşrulaştıran ve ateşleyen bir araca dönüşmektedir. Ortadoğu'ya Türkiye'nin müdahil olmasını gerektiren ve yukarıda tartışılan ekonomik, güvenlik ve diplomatik zorunluluklarla birlikte ele alındığında, karşımıza çıkan tabloda Türkiye profili gittikçe yükselen bir ülke olarak görülmektedir.

Bu tespitin Ortadoğu politikasına ilişkin yürütülen eksen kayması tartışması açısından önemi yadsınamaz. Bu iki yaklaşım birbirinden ayırt edilmesi güç bir şekilde politika yapımında kendilerini hissettirebildiğinden, asıl hayati soru şöyle ortaya konabilir: Ortadoğu'ya dönük proaktif müdahil olma siyasetinde sürükleyici unsur dar bir grup politikası olarak jeokültürel nedenler midir, yoksa daha geniş temellere dayanan jeopolitik nedenlerden bahsedilebilir mi? Ya da diğer bir ifadeyle, Ortadoğu politikası Türkiye'nin ulusal çıkarlarını mı, yoksa AK Parti'nin bir dar zümre olarak ideolojik kimliğini mi yansıtmaktadır?

Türk dış politikasını yönlendiren liderlerin söylemleri yakından incelendiğinde, bu iki yaklaşımın harmanlanmasının izlerini görmek mümkündür.²⁵ Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Erdoğan ve Davutoğlu pek çok beyanatında Türk dış politikasının bir dizi coğrafi, tarihi ve kültürel belirleyiciye – sabitelere- dayandığını ve Türkiye'nin hem sert güç hem de yumuşak güç kullanarak hedeflerini gerçekleştireceğini vurgulamışlardır. Gerçekten de, Ortadoğu'ya dönük pek çok girişim hem jeopolitik hem de jeokültürel hedeflere hizmet eder tarzdadır. Mesela Ortadoğu'yla ekonomik işbirliğine yapılan vurgu veya geliştirilmek istenen ortak enerji projeleri bir yandan Türkiye'nin objektif ulusal çıkarlarını ve bölgesel güç olma çabalarını desteklerken, öte yandan Türkiye'nin bu bölgeyle olan tarihi bağlarının yeniden inşasının da aracı haline gelmektedir.

Jeokültürel yaklaşımın bir unsuru olarak AK Parti'nin ideolojik kimliği

Realpolitik ve ideoloji arasında bazen dengeli bir çizgi tutturulmasına rağmen, AK Parti'nin Ortadoğu politikasında zaman zaman jeopolitik ve jeokültürel yaklaşımlar arasındaki gelgitlerden bahsetmek de gereklidir. Kimlik bazı politikalarda dönemsel olarak ön plana çıkmış ve temel belirleyici haline gelmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Ortadoğu'daki işbirliği politikalarına verilen geniş siyasi anlama bakmak yerinde olacaktır. Gerçekten de, bu bölgeyle ekonomik ve ticari bağların arttırılıp, ekonomik entegrasyona giden kapının

²⁵ AKP'nin dış politikasında bu iki öğenin oynadığı rol konusunda, bkz. İbrahim Kalın, "Turkey and the Middle East: Ideology or Geopolitics?", *Private View*, Güz 2008, ss. 26-35.

aralanması, aynı zamanda nihai bir siyasi entegrasyonun nüvesi olarak da görülmektedir. AK Parti liderlerinin pek çok beyanatında ekonomik yakınlaşmanın sağladığı ivmenin toplumsal ve siyasal bütünleşmeyi de beraberinde getireceği vurgusu yer almaktadır. Mesela, Erdoğan Suriye’de yaptığı bir konuşmada hedeflerinin Cumhuriyet dönemindeki dış politika anlayışının tek-yönlü Batıya ilerleyişinin yarattığı tarihsel yanlışlığın giderilmesi olduğunu, ‘dere yatağına akar’ ibaresiyle net bir biçimde ortaya koymuştur.²⁶

AK Parti’nin stratejik kimliğinin jeokültürel damarından beslenen bu görüşe göre, Türkiye’nin geleneksel Batı’ya yönelişi yanlış bir tanımlama ile Türkiye’nin doğudaki doğal hinterlandından kopuk ve dengesiz gelişmiş, Türkiye’nin en yakınındaki komşuları ile bile kültürel, sosyal ve ekonomik ilişkileri çok sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Özellikle Soğuk Savaş yıllarının doğurduğu koşullarda bu yapay zihinsel bölünme daha da derinleşmiş, Türkiye’nin doğusuyla olan ilişkilerinde siyasi ayrılıklar da belirleyici hale gelmiştir. Bugün yapılmaya çalışılan ise bu tarihsel anomaliyi tersine çevirmek ve Türkiye’nin doğusuyla yeniden buluşmasını sağlamaktan ibarettir.

Türk-Arap İşbirliği Forumu çerçevesinde verilen beyanatlarda, Erdoğan’ın Arap’la Türk komşudan öte kardeştir minvalindeki sözleri de benzeri bir yaklaşımı sergiler.²⁷ Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi formatında oluşturulmaya başlanan platformlar, İslam Konferansı Örgütü’nün başına bir Türk’ün getirilmesine biçilen değer de bu yöndeki düşüncelerin yansıması olarak görülmektedir. Bu bağlamda Davutoğlu’nca sık sık Türkiye’nin Ortadoğu’da düzen kurucu rolüne yapılan atıflar²⁸ veya Erdoğan’ın ‘sınırsız işbirliği’ çağrısı,²⁹ Türkiye’nin Ortadoğu coğrafyasıyla ekonominin de ötesine geçen tarzda bütünleşme arayışının da dışa tezahürleridir.

Kısacası, AK Parti liderlerince Ortadoğu coğrafyası ile siyasi bütünleşmeye atfedilen önem ve bazı adımların tarihsel ve kültürel referanslarla anlamlandırılması, Ortadoğu politikasının altında yatan kimlik kökenli saikleri anlamımıza yardımcı olur. Bunun ötesinde, Türkiye’nin giderek Arap-İsrail ilişkilerinde aktif bir rol üstlenmesi ve Filistinlilerin haklarının uluslararası platform-

²⁶ "Erdoğan: Eksen Kayması Değil", *Anadolu Ajansı*, 23 Aralık 2009.

²⁷ "Başbakan ABD ve AB’ye Sert Çıktı", 10 Haziran 2010. <http://www.ensonhaber.com/basbakan-konusuyor-canli991.html>.

²⁸ Davutoğlu başkanışmanlığı döneminde sıkça yaptığı komşu havzalarda ‘düzen kuruculuk’ vurgusunu, dışişleri bakanlığını devraldığı törende de vurgulamıştır: 2 Mayıs 2009 tarihli konuşmalar için, bkz.: http://www.mfa.gov.tr/devlet-bakani-ve-basbakan-yardimcisi-sayin-ali-babacan-ile-disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-devir-teslim-vesilesiyle.tr.mfa. Daha sonra diğer bölgeler yanısıra özellikle Ortadoğu’daki girişimlerde, mesela İslam Konferansı Örgütü’nün çatışma çözümünde rol oynaması gerektiğini vurgularken veya Türkiye’nin Lübnan’daki hükümet kurma çabalarına katkısını açıklarken, aynı kavrama gönderme yapmıştır: "Davutoğlu: Türkiye Düzen Kurucu Ülke Konumunda," *Anadolu Ajansı*, 23 Haziran 2009.

²⁹ "Suriye-Türkiye İşadamları Forumunda Utri ve Erdoğan: İkili İşbirliğinin Bileşenlerini, Bütünleşme ve Ortak Çıkarlar Oluşturuyor," *www.sana.sy*, 24 Aralık 2009.

larda savunuculuğuna soyunması, AK Parti'nin kimliğinin jeokültürel kanaldan Türk dış politikasına etki edişini örneklemektedir. Benzer şekilde, Anders Fogh Rasmussen'in NATO genel sekreterliğine seçimine giden süreçte gösterdiği tepki de Türkiye'nin jeokültürel havzasındaki konumlanışına verdiği önemi yansıtmaya açısından önemlidir.

Jeokültürel konumlanışa verilen önemin kendini gösterdiği en belirgin kanallardan biri ise Medeniyetler İttifakı projesidir.³⁰ Bu girişim ile Türkiye kendisini parçası olarak gördüğü İslam medeniyetinin ve bu medeniyetin temsil ettiği değerlerin global düzeyde anlatılmasında ve anlaşılmasında öncü rol üstlenmiştir. Medeniyetler İttifakı projesi Türkiye'nin kendi jeokültürel havzasındaki yerinin yeniden tanımlanışına hizmet etmesinin ötesinde, globalleşmenin de doğurduğu sorunların ve endişelerin diyalog yoluyla aşılmasını önceleyen bir yaklaşımın uluslararası düzeyde dillendirilmesinin de kapısını aralamıştır.³¹ Ve bu sayede de AK Parti liderlerinin Türkiye'nin uluslararası profilini global referanslarla tanımlama eğiliminin de devamını sağlamıştır.

Çıkar alanı politikası: Türkiye'nin Ortadoğu politikası için realist bir çerçeve

Türkiye'nin uluslararası rolünün global değil, bölgesel ölçekli tanımlanmasının daha sağlıklı olacağı argümanı yukarıda ifade edilmişti. Buradan hareketle, Türkiye'nin bölgesel güç olup olmadığından ziyade, bölgesel rol algılamasının sınırlarının ve bu potansiyelin ne türden amaçların hizmetine sunulacağını tartışmak daha yerinde olacaktır. Bu kısımda, Türkiye'nin bölgesel güç rolünün içeriğine ilişkin, 'çıkar alanı' siyaseti diye de adlandırılabilir, realist bir çerçeve önerilecektir.³²

Klasik nüfuz alanı siyasetinden ziyade çıkar alanı kavramı üzerine kurulu olan bir bölgesel politika Türkiye'nin Ortadoğu'daki girişimlerinin başarısını kolaylaştıracak ve AK Parti'nin stratejik kimliğindeki ideolojik öğelerin *Realpolitik* yaklaşımının önüne geçmesinin önünde denge unsuru olacaktır. Hedef aktörler ve bölgeler üzerinde siyasi kontrolü amaçlayan nüfuz politikalarının aksine, çıkar eksenli politikalar dar olarak tanımlanmış ekonomik, siyasi ve stratejik amaçlara ulaşmaya dayanır. Bu şekilde bir politika üç stratejik meydan okumaya çözüm sunması nedeniyle sürdürülebilir bir perspektif sunmaktadır: ülke içi destek, karşı ittifaklar ve kaynakların yetersizliği ve mikro-yönetme.

³⁰ Bu proje ile ilgili derinlemesine analizler için bkz: Ali Balcı ve Nebi Mis, "Turkey's Role in the 'Alliance of Civilizations': A New Perspective in Turkish Foreign Policy?" *Turkish Studies*, Cilt 9, No 3, 2008, ss. 387-406; Ayrıca: *Insight Turkey* dergisinin Yaz 2009 sayısı (Cilt 12, No.3).

³¹ Bu noktaya dikkati çektiği için İbrahim Kalın'a teşekkürlerimi sunarım.

³² Bu kavram şu çalışmadan ödünç alınmıştır: Dmitri Trenin, "Russia's Spheres of Interest, Not Influence", *The Washington Quarterly*, Cilt 32, No 4, 2009, ss. 3-22.

a) Ülke içi destek

İlkin, dikkatlice tanımlanmış bir bölgesel rol, halkın ve siyasi elitlerin desteğini kolaylaştırıp, iç kaynakların dış politika hedeflerine kanalize edilmesini mümkün kılacaktır. Yukarıda kısmen vurgulandığı gibi, dışarıda aktif bir siyaset yürütmenin önemli bir ön koşulu içerde bütünlüğü sağlamaktır. Kendi içerisinde işleyen bir yapıyı hayata geçiremeyen ve sürekli iç meselelerle cembellenen devletlerin uluslararası siyasette de etkin bir konuma gelmeleri zor olacaktır.³³ Bu doğrudan bağlantının farkında olan AK Parti yönetiminin Türkiye'nin Kürt sorunu gibi köklü meselelerine el atması bu bağlamda da ele alınabilir. Öte yandan, olumsuz iç koşullar, siyasi elitlerin girişken dış politika vizyonlarını hayata geçirmelerinin önüne önemli engeller çıkarabilirler. Bu sebeple, iç siyasette, gerek elitler gerekse de halk düzeyinde, oydaşmayı sürdürmek dış politika girişimlerinin sürekliliğini sağlamak için gereklidir.

Kısacası, Türkiye'nin Ortadoğu'daki inisiyatiflerini kapsamı net bir şekilde belirlenmiş güvenlik ve ekonomik çıkarları ekseninde tanımlamak, bu bölgesel politikasının sürdürülebilirliğini garantiye almak için gereklidir. Bu noktada, öncelikle yabancı gözlemcilerce başlatılan eksen kayması tartışmasının Türkiye'de de yaygınlaşması, AK Parti elitinin takip ettiği iddialı dış politika gündeminin uygulanabilirliği konusundaki şüphelerin siyasi elitler düzeyinde yaygınlaştığını gösteren önemli işaretlerden biridir. Filistin meselesinin özel konumu nedeniyle Türk halkının genelinde hükümetin İsrail politikası pek sorgulanmasa da, kamuoyu yoklamalarının çoğunda Türk halkı Ortadoğu'da açılımların, mesela İran ve Suriye ile ilişkilerin, ekonomik çıkarlar düzeyinde tutulmasını tercih etmiş ve kültürel ve askeri ilişkilere mesafeli yaklaşmıştır.³⁴ Bölgesel girişimlerle Türkiye'nin ekonomik çıkarlarının ilerletildiği ölçüde Ortadoğu'yla yakınlaşma kamuoyunun geniş kesimlerine cazip gelmeye devam edecektir. AK Parti bu ilgiden hareketle kimlik-eksenli bir programı hayata geçirmeye yöneldiği takdirde, bölgesel angajmanlarının arkasındaki popüler desteği kaybetme riskiyle de karşı karşıya kalacaktır.

Yukarıda vurgulandığı gibi, yeni stratejik kimlik, özellikle de jeokültürel öğeleri nedeniyle, siyasi yelpazenin tüm aktörlerince benimsenmekten çok uzaktadır. Davutoğlu'nun geliştirdiği ikili ve çok taraflı angajmanların girift yapısı endişe kaynaklarından birisidir. Davutoğlu'nun yönetiminde Türk diplomasisi, belli bölge veya konularda atılan adımların bir şekilde birbiriyle ilintili olarak görüldüğü bir dizi varsayıma dayanmaktadır. Fakat, özellikle muhalefet partilerince getirilen eleştiriler yakından incelendiğinde, Davutoğlu'nun

³³ Bu noktaya dikkati çektiği için Murat Yeşiltaş'a teşekkürlerimi sunarım.

³⁴ USAK, *Türk Dış Politikasında Yön Değişimi ve Komşular ile İlişkiler Algılama Anketi*, Aralık 2009, <http://www.usak.org.tr/haber.asp?id=295>; USAK, 4. USAK Dış Politika Algılama Anketi, Ankara, Ağustos 2009, http://www.usak.org.tr/dosyalar/TDPAnket4_TFP.pdf.

zihnindeki büyük resmin herkesçe paylaşılmadığı ve Davutoğlu'nca geliştirilen bu içiçe geçmiş ilişkiler ağında belli adımların ne anlama geldiğinin anlamlandırılmadığı görülmektedir.³⁵ Özellikle atılan pek çok girişime rağmen, ortada 'başarı' denecek bir sonucun konamadığı ve İran ve İsrail örneklerinde bilakis Türkiye'nin uluslararası konumunun zayıflatıldığı yönündeki eleştiriler bu yöndeki kaygıların yansımalarıdır.³⁶

Bu bağlamda, Ortadoğu ile girilen ilişkilerde diğer göze batan bir sorun ise AK Parti liderleriyle Ortadoğulu muhatapları arasındaki kişisel yakınlıktır. Bu bağlantılar Türkiye'nin Ortadoğu'ya girişini kolaylaştıran bir faktör olsalar da, uzun vadede Ortadoğu politikasının sürdürülebilirliğini de tartışmalı kılmaktadırlar. Hükümet yetkilileri bu girişimlerin devlet politikası olduğunu iddia ederek, uzun vadede geçerliliklerinin sorgulanmasına karşı çıkmaktadırlar. Fakat, muhalefet partileri AK Parti'nin dış politikasını ağır bir şekilde eleştirmektedir ve iktidara geldiklerinde Ortadoğu açılımının bu haliyle sürdürülmesine karşı çıkacakları açıktır. Türkiye'nin Irak ve Suriye ile normalleşmesi genelde desteklenirken, muhalefet partileri İran, Suudi Arabistan ve bazı Körfez ülkeleriyle yakınlaşma örneğinde olduğu gibi daha iddialı girişimleri kıyasıya eleştirmektedirler.³⁷ Suriye'yle yakınlaşmanın genelde olumlu karşılanmasına rağmen, muhalefet partileri bu ilişkilerin ileri taşınmasını sorgulamaktan da geri durmamaktadırlar.³⁸

³⁵ Muhalefet partilerinin özellikle TBMM'de Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında dillendirdiği eleştiriler bu kapsamda değerlendirilebilir. "TBMM'de Gündem Dış Politika", *Anadolu Ajansı*, 17 Kasım 2009; "Bütçe Komisyonu'nda Dış Politika Kavgası", *Anadolu Ajansı*, 11 Kasım 2010.

³⁶ Mesela, bkz. Semih İdiz, "Stratejik Derinlik' Adına Gelinek Nokta", *Milliyet*, 19 Haziran 2010. Benzer şekilde CHP'li Onur Öymen de "dış politika değerlendirmesinde yaptığımız uçuş milleri değil, aldığımız sonuçlar hesaba katılıyor" diyerek benzeri eleştirileri dillendirmiştir. Onur Öymen'in USAK'da 27 Şubat 2010 tarihinde yaptığı konuşmanın metni için, bkz.: <http://www.usakgundem.com/haber/50755/liderleri-ayd%C4%B1nlarla-bulu%C5%9Fturma-platformu-sn-onur-%C3%B6ymen-39-in-usak-konferans%C4%B1n%C4%B1n-tam-metni.html>. Yakın dönem Türk dış politikasının Davutoğlu ve AKP liderlerinin 'bireysel rüyaları' değil 'yeni Türkiye'nin dönüşümü ve yaygın bir uzlaşmayı yansıttığı yönündeki bir karşı argüman için, bkz: Kalın, *a.g.e.*. Kalın bu türden eleştirilere aynı zamanda dış politika eylemlerinin başarısını değerlendirirken kısa zaman dilimine baktıkları ve uzun bir tarihsel perspektiften gelişmeleri değerlendiremedikleri için de karşı çıkmaktadır. Kalın'a verilen bir cevap için, bkz. Andrew Finkel, "The New Turkey", *Today's Zaman*, 25 Temmuz 2010.

³⁷ Bu bağlamda özellikle enerji alanında girilen bazı ortak yatırımlarda ve Türkiye'ye yabancı sermaye girişinde hükümete yakın iş çevreleriyle 'Arap sermayesi' arasındaki ilişkinin kurulmasında veya kolaylaştırılmasında hükümetçe oynanan rol, muhalefet partilerinin tepkisini çekmektedir.

³⁸ "Öymen: Suriye ile Yapılan Anlaşma Olumlu", *ANKA*, 17 Eylül 2009. Kamuoyu araştırmalarında da Türk halkının Ortadoğu ile ilişkilerinin ticari alanda tutulup, sosyal-kültürel veya askeri alanda ilişkilerin geliştirilmesine daha mesafeli yaklaşmaktadır. USAK, *Türk Dış Politikasında Yön Değişimi ve Koşullar ile İlişkiler Algılama Anketi*.

b) Karşı ittifaklar

Çıkar alanı siyaseti ekseninde tanımlanan bir bölgesel politika Türkiye'nin inisiyatiflerine Ortadoğu sistemindeki diğer aktörlerden gelecek tepkileri de azaltacak ve Türkiye'nin Ortadoğu siyasetinin karmaşık ilişkilerine sürüklenmesinin önüne geçecektir. Türkiye bölgesel politikasını gerçekçi sınırların ötesine taşır ve bir nüfuz alanı politikasını veya ideolojik programı hayata geçirmeye çalışırsa, bölgedeki diğer aktörlerin muhalefetiyle karşılaşacak ve global güçlerle anlaşmazlığa düşecektir. Ortadoğu'daki bazı gruplar ve özellikle İslamcı hareketler, Türkiye'nin 'Ortadoğu, Ortadoğulularındır' tarzı söylemlerle 'yeni-Osmanlıcı' politikalar izlemesini bekleyebilir ve bunu destekleyebilir. İran ve bazı İslamcı gruplar Türkiye'nin bölgeye girmedeki ve diplomatik konulardaki taraf olma arzusunu Batı-karşıtı bir oluşumun temeli olarak da gördüklerinin işaretlerini vermektedirler.

Türkiye, böylesi iddialı hedefler benimsemesi halinde, bölgedeki, Mısır ve Körfez monarşileri de dahil, diğer devletleri güvenlik ikilemine sokacaktır. Batıyla mesafeli bir ilişki çağrısı bu ülkelerden gelse de, bu ülkeler Batı etkisinin bölgeden tamamen silinmesine giden bir süreci hoş karşılamamaktadır ve Türkiye'nin Arap sokaklarındaki artan popülerliğinden rahatsızlıkları da zamanla artacaktır.

Yine, dikkatlice tanımlanmış çıkar alanı politikası Türkiye'nin bölgedeki mevcut güç dengesini rahatsız edecek tarzda Ortadoğu'ya girmesi yönündeki argümanların cazibesine kapılmasının önüne set vuracaktır. Bu sayede, diğer devletlerce karşı koalisyonların oluşumu ve Türkiye'nin bölgedeki çözümsüz sorunların içine çekilmesi de engellenmiş olacaktır.

c) Kaynakların yetersizliği ve mikro-yönetme

Çıkar alanı politikası aynı zamanda aşırı-yayıma ve mikro-yönetimden kaynaklanan risklere karşı da bir tedbir olacaktır. Türkiye'nin rolünü global düzeyde tanımlama yönündeki eğilim, kapasite-beklentiler açığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Belki de bu sorunun kendini bariz şekilde gösterdiği en yakın örnek, Türkiye'nin İran nükleer krizindeki arabuluculuk çabalarının hükümet çevrelerince yorumlanışında yatmaktadır. Türkiye'nin Brezilya ile birlikte gerçekleştirdiği uranyum takası anlaşmasının hemen akabinde, hükümet yanlısı çevreler bu gelişmeyi büyük bir başarı olarak sunmakla kalmamış, bu adımı global güç dengelerini dahi değiştirecek bir sürecin başlangıcı olarak betimlemişlerdir.³⁹ Türkiye'nin bir bölgesel güç olarak kısıtlılıklarını bir kenara atıp, Türkiye'yi Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninin yeniden tanımlanmasında rol oynayan global bir 'oyun kurucu' olarak tanımlama arzusu giderek artmıştır. Fakat, ABD'nin öncülüğünde, BM daimi üyelerince ortaya atılan yaptırımlar rejimi Türkiye'nin gücünün sınırlarını hatırlatması açısından önemli bir

³⁹ Nuh Yılmaz, "ABD Türkiye'nin Gölgesinde Kaldı", *Star*, 25 Mayıs 2010.

fonksiyon görmüştür. Türkiye Tahran Deklarasyonu'yla İran'ın uluslararası toplumun beklentilerini karşıladığını ve diplomasi kapısının aralandığı bir ortamda yaptırımlar yolunun terk edilmesini savunurken, ABD bu yönde bir seçenek için diğer güçleri ikna edebilmiştir.

Bununla yakından ilgili diğer bir sorun ise Türkiye'nin mikro-yönetime varan derecede bölgesel uzlaşmazlıklarda müdahil olma eğilimidir. Türkiye bir yandan Arap-İsrail sorunlarında doğrudan veya dolaylı arabuluculuk çabası içindeyken, öte yandan da Filistinli gruplar arasında, Lübnan'da değişik partiler arasında ve Irak'da farklı mezheplerin ve etnik grupların temsilcileri arasında da benzeri fonksiyonları yüklenme arayışı içerisindedir. Müdahil olunan sorunların doğası gereği çözümü gayet zor görünen bu meselelere dönük Türkiye'nin girişimleri Türk diplomasisinin kaynaklarını zorlamaktadır.

Her ne kadar mevcut tartışmalar ideolojik nedenlerle bir eksen kayması olup olmadığı sorusu üzerinden yürütülse de, Türk dış politikasının karşı karşıya bulunduğu asıl meydan okuma kapasite-beklentiler açığının nasıl idare edileceğidir. AK Parti liderleri iddialı bir dış politika gündemi takip etseler de, ülkenin kaynaklarının bu vizyonu taşıyıp taşıyamayacağı ve Türkiye'nin pek çok kriz bölgesine müdahil olarak yarattığı beklentileri karşılayıp karşılamayacağı konusunda zorlu bir sınavla karşılaşacaklardır. İktidara düşen önemli bir görev Türkiye'nin maddi ve insani kaynaklarının aşırı-yayılmalarını önlemek olmalıdır.

Bu noktada, çıkar alanı siyaseti mantıki sınırlar çizer. Türkiye'nin tüm sorunlara karışmasının gerekmediğini vurgular, zira uzun yıllar sürüncemede kalmış ve kısa vadede çözüm imkanı olmayan sorunlara Türkiye'nin aşırı iddialı girişi gerçekçi olmayan beklentiler yaratıp, Türkiye'nin imkanlarını zorlayabilir. Ayrıca, Filistin-İsrail meselesinde olduğu gibi, Türkiye'nin aceleci müdahaleleri bazen Türkiye'yi istemeden sorunların bir parçası haline getirip, bu türden uyuşmazlıkların çözümünü daha da zorlaştırabilir. Türkiye, son yıllardaki aktif politikasıyla uluslararası camianın dikkatini Filistinlilerin dramına çekme noktasında bir başarı elde etmiş, fakat İsrail'in Filistin konusundaki tavrını değiştiremediği gibi, kendisinin de İsrail'le olan ikili ilişkileri ayrı bir sorunlar yumağı haline gelmiştir.

En önemlisi, Türkiye, dış politika girişimleri arasında öncelik sıralaması oluşturabilmelidir. 'Stratejik' işbirliği kavramının her türden girişimi tanımlamakta kullanıldığı bir ortamda, Türkiye kendi çıkarlarını gerçekleştirmede stratejik önceliğe haiz politikaların ne olduğunu tanımlayamaz hale gelmemelidir. Böylesi bir tanımlamada temel referans noktası yakın çevresinde, ulusal güvenliğine tahkim edecek ve ekonomik gücünün yeni pazarlara girişini kolaylaştıracak güvenli ve istikrarlı bir alan yaratmak olmalıdır. Bu hedefe hizmet eden stratejik politikalar hükümetin politikalarına içeride ve dışarıda destek bulmasını kolaylaştıracaktır. Bu minimalist vizyonun ötesine geçerek, aşırı yayılma

ise Türkiye'nin kaynakları üzerinde baskı oluşturacağı gibi dışarıdaki gelişmeleri etkileme yeteneğini de köreltecektir.

Sonuç: Eksen kayması mı?

'Eksen kayması' var mı sorusuna dönerek bu çalışmayı sonlandırmak faydalı olacaktır. Yukarıda vurgulandığı üzere, Türk dış politikasında Ortadoğu'nun artan rolünü, uluslararası ilişkilerdeki bölgeselleşme yönünde trendler bağlamında ele almak sağlıklı bir çerçeve sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin gerek ekonomik gerekse de güvenlik kaygılarıyla, Ortadoğu'ya angaje olması ve istikrarlı bir bölgesel sistem oluşumuna katkıda bulunma yönünde çaba sarf etmesi anlaşılabilir davranışlardır. Türkiye'nin kendisinin de parçası olduğu bu yeni bölgeselleşme eğilimi, söylemsel yönü ağır basan ve Batı karşıtlığı ve global ilişkilerden kopmayı savunan Soğuk Savaş yıllarının üçüncü dünyacı yaklaşımlarından çok farklıdır. Aksine, uluslararası sistemin genelinden kopmayan ve bölgesel dinamiklerin global güç ilişkileriyle iç içe geçtiği bir dünyada Türkiye'nin Ortadoğu'daki girişimleri, kendi kimliğinin ve ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarındaki çıkarlarının bölgesel boyutunun yeniden tanımlanmasının önünü açmaktadır. Türkiye'nin diğer bölgelere dönük eş zamanlı açılımları da bu resme eklendiğinde, eksen kaymasından daha ziyade, Türkiye'nin, dış ilişkilerinin çeşitlendiği ve Batı vurgusunun girilen yeni ilişkilerle giderek dengelendiği bir süreçten geçtiğini söylemek daha yerinde olacaktır.

Dış politikadaki artan bölgesel boyut da dahil çeşitlenme sürecine paralel olarak, Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinde işbirliği kadar çıkar çatışması da olağan hale gelmektedir. Türkiye'nin bölgesel önceliklerini gerçekleştirmek için gerektiğinde Batı ile karşı karşıya gelmekten çekinmeden yürüttüğü diplomasisi, Batı'yla anlaşmazlıklara, gerilimlere ve hatta krizlere yol açabilmektedir. Bu türden ayrışmaların uluslararası ilişkilerin doğası gereği normal karşılanması gerekir. Tarafların çıkarlarındaki farklılaşmalar nedeniyle ortaya çıkan ayrışmaları, 'eksen kayması' söylemine indirgeyip objektif kökenlerini anlamaya dönük yaklaşımlar geliştirmemek pek de derinlemesine olmayan bir analize bizi mahkûm edecektir.

Ama yine de eksen kayması tartışmasının tamamen de göz ardı edilemeyeceğinin de altını çizmekte fayda vardır. İran'ın nükleer programına ilişkin krizde arabuluculuk çabalarının geldiği noktada ve Filistin-İsrail meselesinde Türkiye'nin artarak müdahil olmasının akabinde, Türk dış politikasının yönüne ilişkin sorgulamalar daha da yaygınlaştı. Eskiden dışarıda belli dar çevrelerce, özellikle de ABD'deki İsrail lobisi denebilecek kuruluşlar ve bunların medyadaki uzantılarınca, yürütülen bu tartışma giderek genele yaygınlaşmaktadır. Geleneksel olarak Türkiye'ye pozitif yaklaşan daha merkezdeki ılımlı sesler ve hatta genel hükümet çevrelerinde de daha önceleri Türkiye'nin birlikte çalışılabilecek bir ortak olduğu yönündeki görüşler hakimken, yakın zamanda 'Türki-

ye'yi kim kaybetti' sorusu etrafında Türkiye'ye dair kuşkular giderek derinleşti.⁴⁰

Dışarıda Türkiye'nin Ortadoğu politikasının ideolojik temelli olabileceği yönündeki soru işaretleri daha geniş kesimlerce paylaşılırken, içerde de Türk dış politikasının yönüne dair eleştiriler dış politika gözlemcilerince de sıklıkla dillendirilmeye başladı. Başbakan Erdoğan bu türden tartışmaları 'monşerler'in statükonun bozulmasına verdikleri bir tepkiye indirgeyip küçümserken, emekli büyükelçiler yayınladıkları bildiri ile hükümetin Türk diplomasisinin köklü geleneklerinden uzaklaştığının altını çizmişlerdir. Özellikle "Dış Politikada cesaret ve dinamizm, maceraperestlik demek değildir. Tarihi iyi bildiğini iddia edenler, 'Kudüs'te toplu namaz kılmak' gibi maceraperest ve hayalperest ucuz vaatlerin geçmişte ülkemizi hangi badirelere götürdüğünü daima akıllarında tutmalıdır" ifadeleriyle hükümete meydan okumaktan çekinmemişlerdir.⁴¹

Eksen kayması eleştirilerine verdiği cevaplarda Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu sürekli şekilde eleştirilerin niyetini sorgulamış, bu tartışmaların arkasında başka kaygıların yattığını ileri sürmüştür. Batı'ya sırt dönme iddialarına verdiği bir cevapta ise Davutoğlu "Eksen kayması tartışmasını Türkiye üzerinde psikolojik baskı oluşturmak, Türkiye'yi savunmacı reflekslere mahpus etmek için yapıyorlar. Uluslararası ilişkilerin öznesi olmaya çalışan Türkiye'yi tekrar nesne yapmaya çalışıyorlar. İki gün önce Brüksel'deydik, bugün Bişkek'teyiz. Bizim eksenimiz bu kadar geniş. Ne yaptığımızı biliyoruz. Bunu da her bir dış politika hamlesinde de birilerini ikna etmek zorunda değiliz. Bunları Türkiye'nin âli çıkarları için yapıyoruz"⁴² demiştir.

Artık içerde dahi dillendirilen bazı kaygıları art niyetle suçlamak, hükümetin pek de yapıcı olmayan bir siyaset tarzını takip ettiğini ve en azından kendi meramını anlatmakta sorunlar yaşadığını göstermesi açısından önemlidir. Türkiye Batı'ya olan bağlılığını sürdürmektedir, fakat Türk dış politikasının önceliklerinin ve icrasının da artık eskisinden farklı olduğu da bir gerçektir. Aynı şekilde, artan eleştirilerin dozunun da gösterdiği gibi, AK Parti'nin geliştirdiği her dış politika eylemi, Türkiye'nin tüm toplumsal gruplarca benimsenen bir ulusal çıkar tanımına dayanmamaktadır, zira AK Parti'nin jeokültürel yaklaşımı ve Türkiye'ye biçtiği subjektif 'özne' algılayışı ulusal bir uzlaşmayı yansıtmamaktadır. Bu özne anlayışı üzerinden geliştirilen dış politika açılımları

⁴⁰ Bu yönde bir uyarı için, bkz. Emre Uslu, "A Frank Reminder to Davutoğlu and Kalın", *Today's Zaman*, 6 Temmuz 2010. Batı'da Türkiye'nin dış politikasındaki bağımsız davranışları konusunda algı değişikliğinin yaşandığı konusunda NATO'nun Akil Adamlar komisyonunda görevli Ümit Pamir'in tespiti için, bkz. Devrim Sevimay, "Soru-Cevap: Türkiye'nin NATO'dan Çıkması Macera Olur", *Milliyet*, 21 Haziran 2010. Nitekim, genelde Türkiye ile ilgili olumlu görüşleri olan ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Philip Gordon'da gittikçe Türkiye'nin bu bağımsız politikalarını sert dille sorgulama yoluna gitmiştir. "Türkiye Bağlılığını Göstersin", www.ntvmsnbc.com, 26 Haziran 2010.

⁴¹ "Monşerler'den Erdoğan'a Sert Yanıt", *Hürriyet*, 18 Haziran 2010.

⁴² "Obama'ya Görüşmeyi Biz Haber Verdik", *Zaman*, 5 Temmuz 2010.

daha ziyade AK Parti'nin kendi kimliğinin dış politikaya yansması olarak kalmaktadır. Aksini iddia etmek, Türk dış politikasını gerçekçi olmayan temellerde tartışmaktan başka bir şey ifade etmeyecektir. Bu noktada yapılması gereken, hükümetin 'yeni' Türk dış politikasının süreklilik içeren ve genel kabul gören yönlerinin yanı sıra, kendi kimliğinin ürünü olan yönlerini de açıkça ortaya koyup bunları tartışabilmesi ve getirilen eleştirilere karşı savunabilmesidir.

Dolayısıyla, bazı uç görüşlerce dillendirilen Türkiye'nin tamamıyla 'ekseninin kaydığı' ve Batı karşıtı bir çizgiyi benimsediği argümanı ne kadar sorunlu ise, getirilen farklı eleştirilere toptan kulak tıkayıp salt niyet sorgulamasına girişmek ve Türkiye'nin eksenini tüm dünyayı kucaklayacak kadar genişletmek de pek sağlıklı bir yaklaşım değildir. Eksen kayması tartışması büyük ölçüde ABD'de yerleşik İsrail lobisine veya İsrail kökenli analistlerce başlatılmış ve zaman zaman Türkiye ile ilgili haberlerin manipülasyonu yoluyla da yapılmış olabilir.⁴³ Bu tartışmadaki böylesi sesleri ayırtmak ve gerekirse bunların niyetlerini ortaya çıkarmak yerinde ve gereklidir. Ama yine de bu türden 'kötü niyetli' sesler eksen kayması tartışmasının tamamen reddedilip, Türk dış politikasının stratejik önceliklerinin gerçekçi temellerde tanımlamasından kaçmanın bahanesine dönüştürülmemelidir.

Önemli olan dış politika analizlerinde Türkiye'nin yaşadığı dönüşümü anlamlandırabilmek, bunun içerisinde *Realpolitik* faktörlerin oynadığı rol kadar, kimlik ve ideolojinin yerini de hakkıyla tespit edebilmektir. Siyaset yapımı açısından bakıldığında da, Türkiye'nin başlattığı her girişimi veya benimsediği her rolü stratejik olarak tanımlamanın ötesine geçip, ana ve tali hedefler arasında öncelik sıralaması yapmaktır. Bu çalışmada öne sürülen bölgesel eksenli yaklaşım ve çıkar alanı siyaseti bu amaca dönük mütevazı bir katkı yapabilir, ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki bölgesel politikasını sürdürülebilir bir stratejik vizyona oturtmaya yardımcı olabilir. Eksen kayması tartışmasında dillendirilen bazı argümanlar yapıcı olmaktan uzak ve maksatsız olsa da, hükümetin yapması gereken bu tartışmalara yapıcı şekilde angaje olarak bunları dış politikanın gidişatına dönük özeleştirici fırsatına çevirmek olmalıdır.

Kaynakça

Abramowitz, Morton ve Henri J. Barkey. "Turkey's Transformers: The AKP Sees Big." *Foreign Affairs* 88, no. 6 (2009): 118-28.
Acharya, Amitav. "The Emerging Regional Architecture of World Politics." *World Politics* 59, no. 4 (2007): 629-52.

⁴³ Eksen kayması tartışmasının dayandığı olgusal bir gerçekliğin olmadığı ve bu yönde Batı medyasında ve akabinde Türkiye'de oluşan havanın "belli bir proje dahilinde yürütüldüğü" yönünde bir argüman için, bkz. Murat Aksoy, "Taha Özhan'la Röportaj: Merak Değil Tehdit Sorusu: 'Eksen Mi Kayıyor?'" *Yeni Şafak*, 14 Haziran 2010.

Altunışık, Meliha Benli. "Worldviews and Turkish Foreign Policy in the Middle East." *New Perspectives on Turkey*, no. 40 (2009): 171-94.

Aras, Bülent, *Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy*, SETA Policy Brief, No.32, Mayıs 2009.

Ayoob, Mohammed. "From Regional System to Regional Society: Exploring Key Variables in the Construction of Regional Order." *Australian Journal of International Affairs* 53, no. 3 (1999): 247-60.

Balcı, Ali ve Nebi Miş, "Turkey's Role in the 'Alliance of Civilizations': A New Perspective in Turkish Foreign Policy?" *Turkish Studies* 9, no.3 (2008): 387-406.

Buzan, Barry, and Ole Wæver. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Çandar, Cengiz, *Turkey's "Soft Power" Strategy: A New Vision for a Multi-polar World*, SETA Policy Brief, No.38, Aralık 2009.

Dağı, İhsan D., Şaban H. Çalış, ve Ramazan Gözen, der. *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*. Ankara: Liberte Yayınları, 2001.

Duran, Burhanettin. "Türk Dış Politikası Ortadoğululaşıyor mu?" içinde, *Ortadoğu Yılığ 2008*, Kemal İnat, Muhittin Ataman and Burhanettin Duran (der.), İstanbul: Küre Yayınları, 2009: 385-402.

Fawcett, Louise, and Andrew Hurrell, der. *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

Flemes, Daniel, ed. *Regional Leadership in the Global System: Ideas, Interests and Strategies of Regional Powers*. Aldershot: Ashgate, 2010.

Kalın, İbrahim, "Turkey and the Middle East: Ideology or Geopolitics?", *Private View*, Güz (2008): 26-35.

Kardaş, Şaban, "Turkey and the Iraqi Crisis: JDP between Identity and Interest", içinde, *Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Party*, Hakan Yavuz (der.), Salt Lake City: University of Utah Press, 2006: 306-330.

Kardaş, Şaban, "Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles?" *Middle East Policy* 16, no.1, (2010): 115-136.

Katzenstein, Peter J. *A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press, 2005.

Keyman, Fuat, *Turkish Foreign Policy in the Era of Global Turmoil*, SETA Policy Brief, No. 39, Aralık 2009.

Kirişçi, Kemal. "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State." *New Perspectives on Turkey*, no. 40 (2009): 29-57.

Lake, David A., and Patrick M. Morgan, eds. *Regional Orders: Building Security in a New World*. University Park: Penn State University Press, 1997.

Oğuzlu, Tarık. "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?" *Turkish Studies* 9, no. 1 (2008): 3-20.

Trenin, Dmitri. "Russia's Spheres of Interest, Not Influence." *The Washington Quarterly* 32, no. 4 (2009): 3-22.

Zakaria, Fareed, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1999.

Basın

Aksoy, Murat, "Taha Özhan'la Röportaj: Merak Değil Tehdit Sorusu: 'Eksen Mi Kayıyor?'" *Yeni Şafak*, 14 Haziran 2010.

Aydıntaşbaş, Aslı, "Davutoğlu: 'Bir Gün Mescid-i Aksa'da Namaz Kılacağız,'" *Milliyet*, 14 Haziran 2010.

"Başbakan ABD ve AB'ye Sert Çıktı", www.ensonhaber.com, 10 Haziran 2010.

"Bütçe Komisyonu'nda Dış Politika Kavgası", *Anadolu Ajansı*, 11 Kasım 2010.

"Davutoğlu: Hattı Diplomasi Yoktur Satış Diplomasi Vardır, Satış İse Tüm Dünyadır", *Radikal*, 5 Ocak 2010.

"Davutoğlu: Türkiye Düzen Kurucu Ülke Konumunda", *Anadolu Ajansı*, 23 Haziran 2009.

"Erdoğan: Eksen Kayması Değil", *Anadolu Ajansı*, 23 Aralık 2009.

"Evet, Doğu Kudüs'te Bir Gün Namaz Kılacağız", *Hürriyet*, 10 Temmuz 2010.

Finkel, Andrew, "The New Turkey", *Today's Zaman*, 25 Temmuz 2010.

İdiz, Semih, "Stratejik Derinlik' Adına Gelinek Nokta", *Milliyet*, 19 Haziran 2010.

"İyi Niyet Görmüyorum", *Anadolu Ajansı*, 9 Aralık 2009.

Kalın, İbrahim, "İs Davutoğlu's Vision Failing?" *Today's Zaman*, 22 Temmuz 2010.

"Monşerler'den Erdoğan'a Sert Yanıt", *Hürriyet*, 18 Haziran 2010.

"Obama'ya Görüşmeyi Biz Haber Verdik", *Zaman*, 5 Temmuz 2010.

"Öymen: Suriye ile Yapılan Anlaşma Olumlu", *ANKA*, 17 Eylül 2009.

Sevimay, Devrim, "Soru-Cevap: Türkiye'nin NATO'dan Çıkması Macera Olur", *Milliyet*, 21 Haziran 2010.

"Suriye-Türkiye İşadamları Forumunda Utri ve Erdoğan: İkili İşbirliğinin Bileşenlerini, Bütünleşme ve Ortak Çıkarlar Oluşturuyor", *www.sana.sy*, 24 Aralık 2009.

"TBMM'de Gündem Dış Politika", *Anadolu Ajansı*, 17 Kasım 2009.

"Türkiye Bağlılığını Göstersin", *www.ntvmsnbc.com*, 26 Haziran 2010.

"Türkiye Küresel Rol Üstleniyor", *Sabah*, 28 Mayıs 2010.

USAK, 4. *USAK Dış Politika Algılama Anketi*, Ankara, Ağustos 2009.

USAK, *Türk Dış Politikasında Yön Değişimi ve Komşular ile İlişkiler Algılama Anketi*, Aralık 2009.

Uslu, Emre, "A Frank Reminder to Davutoğlu and Kalın", *Today's Zaman*, 6 Temmuz 2010.

Yılmaz, Nuh, "ABD Türkiye'nin Gölgesinde Kaldı", *Star*, 25 Mayıs 2010.